

იური სიხარულიძე
იგორ კეკელია
კახაბერ ქებულაძე

ჩორჩანის ქვეყანა და ბიორგი ჩორჩანელი

1969 წელს თ. ბარნაველმა აბასთუმნის ცნობილი წარწერის ერთი სიტყვა, რასაც ე. თაყაიშვილი “ქორებისკობოზად” კითხულობდა (ე. თაყაიშვილი, II, 1905, გვ. 66), “ქრიზობოლად” ამოიკითხა (თ. ბარნაველი, 1969, გვ. 141).

ამ სიტყვის ამგვარ წაკითხვას, თ. ბარნაველის აზრით, ხელს უშლის შემდეგი გარემოებანი: 1. მისი დგომა “ციხისთავობის” წინ გაუგებარია (“...ქავთარ ერისთავისა ქორებისკობოზის ციხისთავობასა” (იქვე, გვ. 140). 2. ამ სიტყვის ასოთა ჯგუფში უკანასკნელის წინა ასო “z”(ზ)კი არ არის, არამედ — “ლ” (?) (იქვე, გვ. 141).

მისი დაკვირვებით, ასოთა ეს “...ჯგუფი სრული საფუძვლიანობით შეიძლება ამოიხსნას” არა როგორც “ქორებისკობოზი”, არამედ “როგორც ციხის სახელწოდება “ქრიზეპოლი” (ქრიზობოლი), რაც ნიშნავს “ოქროს ციხეს” (იქვე).

“ქებლს” ასეთი წაკითხვა რომ სარწმუნოა, ამას მოწმობს: 1. უკანასკნელის წინა ასო აქ მართლაც რომ “ზ”(ლ)-ია, ეს ნათლად ჩანს ფოტოზეც; 2. ასეთი სიტყვა ამ წარწერაში მხოლოდ ასეთი წაკითხვით შეიძლება იყოს გასაგები იმ კონტექსტში, სადაც ისაა ნახმარი; 3. მართალია, “ქრიზობოლი” არაა ქართული სიტყვა, მაგრამ ბიზანტიურ ხანაში (VI ს.), როცა ეს წარწერა ამოუკვეთიათ, ასეთი რამ სავსებით შესაძლებელია. ამ ვარაუდს ისიც ამაგრებს, რომ ამავე ძეგლში მეორე ბერძნული სიტყვა (resp. სამოხელეო ტერმინი) “პატრიკიოზიც” იხსენიება; 4. “ქრიზობოლი” ქართული “ოქროსციხის” ისეთივე ბერძნული თარგმანი უნდა იყოს, როგორც თურქული “ალთუნყალა”; 5. არაა გამორიცხული, რომ ბერძენ-სპარსელთა ომების დროს ბიზანტიელებმა ოქროსციხეშიც ჩაატარეს აღმშენებლობა-გამაგრებითი სამუშაოები და ამასთან დაკავშირებითაც შეიცვალა მისი სახელწოდება. ყოველივე ამაზე გადამწყვეტი სიტყვა, მაინც, ოქროსციხის არქეოლოგიური და არქიტექტურული შესწავლის შემდეგ შეიძლება ითქვას.

წარწერაში მოხსენიებულ “იუსტინიანე მეფეს” იუსტინიანე დიდთან (527-565 წწ.) აიგივებს, რასაც ამავე წარწერის “არშუშა პატრიკიოზიც” უქერს მხარს. ე. თაყაიშვილი ამ უკანასკნელს აიგივებდა “ევსტათი მცხეთელის წამებაში” დადასტურებულ არშუშა პიტიახშთან (Арх. экрп..., 66). ამასვე იმოწმებს თ. ბარნაველიც (იქვე, გვ. 142). საინტერესოა, აგრეთვე, ავტორის პალეოგრაფიული ძიების შედეგებიც (VI-VII სს.) (იქვე, გვ. 141-142).

გაკვირვებას მხოლოდ ის იწვევს, რომ ასეთი დიდი მნიშვნელობის ციხე რატომ არ იხსენიება “სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში”, ან რომელიმე სხვა ადრე და შუა ფეოდალური ხანის წერილობით ძეგლში?

თ. ბარნაველის აზრით, წარწერაში მოხსენიებული “ქავთარ ერისთავი”, ალბათ, ოძხის//ოცხის გამგებელი უნდა ყოფილიყო (იქვე, გვ. 142) რა ვითარებაში მოხდა მისი “ქარიზებოლში” გაციხისთავება, ამაზე წარწერაში რაიმე ცნობა არაა დაცული. არც თ. ბარნაველი გამოთქვამს ვარაუდს. ამ მოხელის ქრიზობოლის ციხისთავად ყოფნა მის ყურადღებას ოქროს ციხის “მნიშვნელობის” თვალსაზრისით აღძრავს მხოლოდ (იქვე). ეს ეპიგრაფიკული ძეგლი რომ აბასთუმანში არ იყოს ნაპოვნი, მაშინ შეიძლებოდა “ოქროს ციხის” ციხისთავი ჩორჩანის ქვეყნის ერისთავად გვეგულისხმება. ერისთავნი ასეთ თემებშიც იხდნენ ხოლმე (ალბათ, “ცოტად” ერისთავები!), მაგრამ ამ შემთხვევაში უფრო დასაშვებია, რომ ოძრხის ერისთავი უნდა იგულისხმებოდეს.

ამ წარწერიდან კარგად ჩანს, თუ ვისი მოხელეა ის (“არშუშა პატრიკიოზისა”, “ქართლის პიტიახშისა”), ხოლო თვით ეს “უფალი” ბიზანტიის კეისარს იუსტინიანე დიდს (527-565 წწ.) ემორჩილება.

ვინ უწყის, ეს ერისთავი (ოძხისა) და ციხისთავი (ოქროსციხისა) იქნებ “სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების” დიდი მთავრის — გიორგი ჩორჩანელის წინაპარიც იყოს, მით უმეტეს, რომ, როგორც ამ უკანასკნელ დროს საკმაოდ დამაჯერებლად გაირკვა, ეს პიროვნება VI-VII სს. მიჯნაზე ცხოვრობდა.

გიორგი ჩორჩანელი რომ ერისთავის სახლის შთამომავალი შეიძლება იყოს, ამას გვაფიქრებინებს მისი სამფლობელოს სივრცე და მისი სიმდიდრე. შეუძლებელია არ ვერწმუნოთ ბასილ ზარზმელს, რომელიც წერს: გიორგი ჩორჩანელი იყო “...მთავარი დიდი და წარჩინებული ქუეყანასა ამას (ჩორჩანს — ავტ.), რომელი ყოველთა ჰმატდა სიმდიდრითა და სიმრავლითა ერთა და აგარაკთაჲთა, რომელთა სივრცე საზღვართ ვრცელი და მრავალ იყო” (“ცხოვრება”, გვ. 154).

ამ სამთავროს ტერიტორიული მოცულობის გასათვალისწინებლად საყურადღებო ჩვენებები დაუცავს იმავე მწერალს. როგორც იგი გვამცნობს, ზარზმის მონასტრის ასაშენებლად გამოუყენებიათ მიწისძვრისაგან დაზიანებული ეკლესიის ნანგრევები, რაც ყოფილა “უმწადს” სახელით ცნობილ ადგილზე (იქვე, გვ. 167). თხზულებაში ის მანძილიც არის მითითებული (“ათორმეტ მილიონ”), რითაც ეს სოფელი იყო დაშორებული მონასტერს (იქვე). სხვა ცნობას ამ სოფლის ადგილმდებარეობის შესახებ ბასილ ზარზმელი არ იძლევა, მაგრამ ამ ორიოდ ჩვენებითაც საკმაოდ დამაჯერებლად შეიძლება მისი გაიგივება დღევანდელ უნწასთან, რადგან: 1. სახელი “უნწა” მცირედ სახენაცვალი ფორმაა “უმწაი”-სა და 2. მანძილიც ამ სოფელსა და ზარზმას შორის (15-16 კმ) კარგად შეესატყვისება იმ ჩვენებას, რაც სერაპიონის ცხოვრებაშია დაცული.

უნწა (—უმწა) ოცხისწყლის მარჯვენა მხარეს მდებარეობს. ბასილ ზარზმელის თხზულებიდან მხოლოდ ის ჩანს, რომ ეს სოფელი იმ დროს ჩორჩანის “სამთავროს” ფარგლებში იყო. სანამდე ვრცელდებოდა ეს ქვეყანა უნწას აღმოსავლეთით, არც “სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებიდან” და არც სხვა წყაროდან, არ ჩანს. ზოგადი მოსაზრებებით, ამ ზონაში ჩორჩანის საზღვარი შეიძლება ან ოცხისწყალზე ვიგულისხმოთ, ანდა რამდენადმე აღმოსავლეთითაც, მაგრამ საეჭვოა, რომ სამცხის სატომო საზღვრებს შიგნით იყოს საძიებელი.

ჩორჩანის ქვეყნის ჩრდილოეთი საზღვარი დადოს ქედს გასდევდა. ამას ადასტურებს ეს მტკიცე ფიზიკურ-გეოგრაფიული ფაქტორი. ასევე საძიებელი

სამთავროს დასავლეთი საზღვრის ხაზზე. როგორც სერაპიონის ცხოვრებიდანაც ჩანს, ამ მხარეს ჩორჩანის ქვეყნის საზღვარი გოდერძისხევის სათავეებთან გადიოდა. როცა ზარზმის მონასტრის მამულის გარეშემომწერი დიდი “ჭირითა და შრომით დაყოვნებულნი” ავიდნენ “თავსა მას ხევისასა”, იხილეს “მცირენი რაიმე ყანობირნი და მცირე დაბაჲ” (იქვე, გვ. 159). აქედან მათ მიმართულემა (სამხრეთი) შეიცვალეს, რადგან, ეტყობა, ალბური ზონა, რაც იქ იწყება, მონაზვნებს არ აინტერესებდათ, მაგრამ ეს მდებარეობა არსიანის ქედის თხემამდე ჩორჩანის ქვეყანაში შემავალი უნდა ყოფილიყო.

გოდერძისხევის სათავედან სერაპიონი და მისი მხლებლები “აღმოსავალით-კერძო” მიიქცნენ და “ქედთა რაიმე მაღალთა, ტყიანთა და ლოდთანთა” ვიდოდნენ. როცა ამ ქედის “უმაღლესთა ადგილთა” მიატანეს, სერაპიონმა მგებურს (ადგილობრივ მდაბიორს) ჰკითხა ამ ადგილის სახელი. მან უპასუხა: “რამეთუ არს ესე შესაკრებელი ნადირთა ველისათა, **ბაკთა** ეწოდების”. სერაპიონმა “აღიღო ხელითა თვისითა ორთოხი რკინისაჲ და გამოქანდაკნა ჯვარნი ლოდთა რათმე ზედა დიდდიდთა” (იქვე, გვ. 160).

1955 წელს ხარიტონ ახვლედიანმა “სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში” მოხსენიებული “ბაკთა” სხალთის ხეობის სათავეში მდებარე სოფელ ბაკოს დაუკავშირა. ასეთ აზრამდე მკვლევარი მიუყვანია იმ ჯვრებიან ლოდს, რაც მას ამ სოფლის მიდამოებში უნახავს. “ზიხანის ციხის მახლობლად სოფელ ბაკოს მდინარის პირად, — წერს ის, — არის ერთი უზარმაზარი ლოდი. ამ ლოდზე ამოკვეთილია რამდენიმე ჯვარი, ზომით 10-15 სანტიმეტრის სიდიდისა” (ხ. ახვლედიანი, 1955, გვ. 52).

ხარიტონ ახვლედიანი ამ ჯვრებს სერაპიონ ზარზმელის ნახელავად მიიჩნევს და იქვე დასძენს: “ამ ლოდზე ჯვრების ამოკვეთის შესახებ ბასილ ზარზმელის თხზულებაში მოთხრობილია: გიორგი ჩორჩანელსა და სერაპიონ ზარზმელს ეკლესიის ასაშენებელი ადგილის საძებნელად გზაში — გოდერძის უღელტეხილთან შეხვედრია ადგილობრივი მცხოვრები, სახელად ვინმე ია. იგი წაუყვანიათ გზის საჩვენებლად. როგორც ჩანს, გოდერძის უღელტეხილიდან გადასულან სოფელ თხილვანაში და იქიდან ასულან ახლანდელ ბაკოს ვაკეზე. აქ ამოუკვეთიათ ჯვრები” (იქვე, გვ. 54).

ამ ამონაწერში თითქმის იმდენივე შეუსაბამობაა, რამდენი სტრიქონიც არის. კერძოდ, 1. არც ბასილის თხზულებაშია რაიმე ცნობა გიორგი ჩორჩანელის “გარეშემომწერაზე” წასვლის თაობაზე და არც შეიძლება საერთოდ ასეთი რამის წარმოდგენა. ეტყობა, მკვლევარს დიდ მთავარში შეეშალა ის კაცი, რომელმაც ჩორჩანელი გააყოლა; 2. ისინი ეკლესიის ასაშენებელ ადგილს კი არ ეძებდნენ, როგორც ხ. ახვლედიანს ჰგონია, არამედ იმ ადგილ-მიდამოს შემოსასაზღვრავად იყვნენ წასულნი, რაც ჩორჩანის მთავარმა უბოძა; 3. “ვინმე ია” მონაზვნებს გოდერძის უღელტეხილთან კი არ შეხვედრია, როგორც ამას მკვლევარი ირწმუნება, არამედ გოდერძისხევის სათავესთან. ამ უკანასკნელსა და გოდერძის უღელტეხილს შორის კი საკმაოდ დიდი მანძილია — სულ ცოტა 8-10 კმ; 4. გოდერძის უღელტეხილიდან კაცი შეიძლება სოფელ თხილვანაზე გავლითაც მოხედეს ბაკოში, მაგრამ ბასილ ზარზმელის ცნობების გულდასმით შესწავლა უარყოფს იმ მოსაზრებას, რომ თითქოს ეს გზა გაიარეს მონაზვნებმა იმ დღეს. როცა მათ გოდერძისხევის თავს შიადწიეს, მწუხრამდე დიდი დრო არ

იყო დარჩენილი და ასე “დაყოვნებულთ” განა გოდერძის გადასავალიდან სხალთის სათავეში გამოვსლა და შემდეგ თავიანთ სამყოფელზე მისწრება შეეძლოთ?! სხვაც რომ არაფერი იყოს, აჭარის “ბაკო” ხომ გოდერძისხევის სამხრეთ-დასავლეთითაა და არა აღმოსავლეთით, როგორც ეს ბასილ ზარზმელის თხზულებაშია მითითებული; 5. არც ადგილმდებარეობით ჰგავს აჭარის ბაკო სერაპიონის “ცხოვრების” ბაკთას. ეს უკანასკნელი ქედის უმაღლესი ადგილია, ბაკო კი არსიანის კალთაზე (ხიხანის ძირას) შეფენილი სოფელია.

მარტოოდენ “ჯვრებიანი ლოდი”, რაც ბაკოს წყლისპირას ნახა მკვლევარმა, ვერაფერი მოწმობაა აქ. თანაც ხ. ახვლედიანი ვერ ადასტურებს, რომ ეს ჯვრები მაინცდამაინც ძველი გამოკვეთილია. მისი აზრით, “იგი ან ქრისტიანობის ადრინდელ ხანას ეკუთვნის, ანდა როცა ეს მხარე თურქებმა დაიპყრეს და ქრისტიანული სარწმუნოება აკრძალეს. შესაძლებელია, მოსახლეობა ამ ქვის ქვეშ ლოცულობდა ფარულად. ამას გვაფიქრებინებს ლოდის მდებარეობა: მის ქვეშ დიდი სადგომი ადგილია” (იქვე, გვ. 33-36).

ეტყობა, ავტორს ჯვარი მხოლოდ ქრისტიანულ საკულტო მოვლენად წარმოუდგენია და არ ითვალისწინებს არც მის ადრინდელ მნიშვნელობას და არც სხვა დანიშნულებას.

სერაპიონის “ცხოვრების” ბაკთა იმ ქედზეა საძიებელი, რაც არსიანს უტალკევდება ბეშუმის მიდამოებში და ერთმანეთისგან ყოფს ქვაბლიანისა და შუარტყალის ხეობებს.

ბაკთას შემდეგ, “აღმოსავალით-კერძო ქედისა”, მონაზვნები მიადგნენ ტბას, რასაც, მეგზურის ცნობით, “სათახუე” ერქვა. სახელი ტბისა უკავშირდებოდა თავს, რომელიც მასში ბინადრობდა მრავლად (“ცხოვრება”, გვ. 160).

ამავე მიდამოებში ბასილის თხზულებაში დასახელებულია მთა “თავიშეშათაი”. მეგზურის განმარტებით, ეს მთა ასე იმიტომ იწოდება, რომ “თავი არს ყოველთა ამათ მალნართაი”. იგივე პირი ამ მთის სახელს მეორე ფორმითაც იხსენიებს — “შემის-თავი”. “ამისათვის (მალნარობის გამო — ავტ.) შემის-თავ ეწოდების”, — ამბობს ის, — და უვალ [არს] კაცთა და პირუტყუთა სიმადლისა მისისა” (იქვე, გვ. 161).

ამ მთის ძველი სახელის დამაზნებელი ფორმა უნდა იყოს სოფ. ამბერისა და იჯარეთის მიდამოებში დადასტურებული ტოპონიმი “შაშვიწვერი”. როდის დამაზნედა ასე ეს ტოპონიმი, არ ვიცით. შესაძლოა, იგი უკანასკნელი დროის ფაქტიც იყოს. ტოპონიმი 1957 წელს იქნა ჩაწერილი მესხეთის ახალ მოახალშენეთაგან (ი. სიხარულიძე, 1964, გვ. 134).

აღნიშნული მთის (“შაშვიწვერის”) ადგილმდებარეობა შეესატყვისება იმ მანძილს, რაც მონაზვნებს უნდა გაეცლოთ გოდერძისხევის სათავიდან აქამდე. როცა მათ ამ ხევის სათავეს მიატანეს, ჩანს, რომ შუადღე გადასული იყო, ხოლო, როცა ტბასთან მივიდნენ, უკვე “მწუხრი” იღგა და დღე “მიდრეკილ” იყო (იქვე, გვ. 161).

სერაპიონს “ეწადა, რათა ტბაჲ იგი მარჯუნით” წარველოთ და წასულიყვნენ “დელეთა მიერ”, რაც მათ წინ იყო, მაგრამ “ვინმე კაცი უკეთური” გადაელობნენ წინ და აიძულეს, რათა “დასავლით” ევლოთ. ასე ვიადწიეს მათ “სიავსა შიასავალსა მას ქედისასა”. იქიდან ისინი მივიდნენ “ადვილსა მას, რომელსა

ბაბგენ უწოდიან”; შემდეგ მიაღწენ “ადგილსა მას, **ბობხად** წოდებულსა” (იქვე) და იქიდან, იმ დაბაში მცხოვრები გარბანელის მეგზურობით, ღამით დაბრუნდნენ უკან (იქვე, გვ. 161-162).

ამ ადგილთა სალოკალიზაციოდ ჯერჯერობით მასალები არ გავაჩნია, მაგრამ ამას ამჟამად ჩვენთვის არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან ზარზმის სამამულო ქვეყნის საზღვარი სამხრეთით ასე თუ ისე ნათელია: ის გადის არსიანის ქედის აღმოსავლეთის შტოზე. ამავე ქედზეა საგულვებელი ჩორჩანის ქვეყნის სამხრეთი მიჯნაც. ამავე ქვეყანაში უნდა ვიგულისხმოთ ქვაბლიანის ხეობის ზემო წელიც.

ქვეყნის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ცენტრი ჩორჩანშია. სერაპიონის “ცხოვრების” ჩვენებით, დიდ ჩორჩანელ მთავარს ტაძარი ზანავშიც ჰქონდა (იქვე, გვ. 154), მაგრამ მისი მთავარი სარეზიდენციო პუნქტი რომ ჩორჩანია, ამას მოწმობს მისი ზედწოდება “ჩორჩანელი”.

ზარზმის ტაძრის ფრესკაზე გიორგი ჩორჩანელი “ერისთავთ-ერისთავად” იწოდება. ამ ფაქტის ახსნა დღემდე არავის უცდია. გიორგი ჩორჩანელს დიდი დამსახურება მიუძღოდა ზარზმის პირველ შენებაში და თუკი ვინმეს მოხატავდნენ, ის უნდა მოეხატათ, მაგრამ მაშინ ასეთი რამ მიღებული არ იყო. შეიძლება მაშინ არ დაივიწყეს, როცა ეკლესიის მოხატვა დაიწყეს, მაგრამ ამ დროის ძეგლი არ შემონახულა. ჭაყვლთა მშენებლობის ეპოს ჩორჩანის ძველი მთავრის გახსენების აუცილებლობა არ იყო და არც მოუხატავთ. ამის საჭიროება მხოლოდ XVI საუკუნეში დაუდგათ ზარზმის ახალ პატრონებს ხურციძეებს, რომელთაც ეწადათ მათი მფლობელობის კანონიერების დამტკიცება და ტაძარში მოიხატა კიდევ ტილო (ჩრდილოეთის კედელზე, შესასვლელის პირისპირ), რომელზეც ასახულია ბაგრატ III-ის მიერ მამა სერაპიონისადმი (ხურციძე) “სიგელის და ენქერის” ბოძება. მოხუც სერაპიონს მეფე სიგელს აწვდის. ის წელში მოხრილი დგას ბაგრატის წინაშე. სერაპიონის უკან დგას და ამ აქტს ესწრება ერისთავთ-ერისთავი გიორგი ჩორჩანელი. სერაპიონ ხურციძე ამით ზარზმის ძველი მფლობელის მემკვიდრედ აცხადებს თავს. ამჟამად ჩვენთვის მთავარია არა ეს, არამედ ჩორჩანის მთავრის ერისთავთ-ერისთავად გამოცხადება. შეუძლებელია, რომ სერაპიონს არ სცოდნოდა გიორგი ჩორჩანელი მეფის მონღლე რომ არ იყო, მაგრამ თუკი ასე მოიხსენიებდა, მაშინ ეს შეუთავსებელი იქნებოდა მეფის ხელისუფლებასთან.

დიდი მთავრის ზანავური “ტაძარი” საზაფხულო სადგომი უნდა ყოფილიყო. იქვე ჰქონდა მონასტერი და საძვალე (იქვე, გვ. 172). ამ მონასტრის პირველ მაშენებლებად ბასილ ზარზმელი ასახელებს ამასპოს და ქურდიას, ხოლო “კუალად” მაშენებლად გიორგი ჩორჩანელის დას — ლატავრ-თეკლას (იქვე).

გიორგი ჩორჩანელის ცხოვრების განსაზღვრა დიდადაა დამოკიდებული სერაპიონის “ცხოვრების” მართებულ დათარიღებაზე, რაც ჯერ კიდევ არ არის დადგენილი. დღეს უკვე აღარავინ იზიარებს ამ თხზულების X ან IX საუკუნით დათარიღებას (პირველს ებრძოდნენ ივ. ჭავჭავაძე, ე. თაყაიშვილი, კ. კეკელიძე, მეორეს — პ. ინგოროყვა). არც ამ ძეგლის VII საუკუნით დათარიღება აღმოჩნდა მკვლევართათვის მისაღები (ს. კაკაბაძე, პ. ინგოროყვა, ა. ბოგვერაძე). უკანასკნელ დროს ამ ძეგლის შექმნის VIII საუკუნეში გადმოტანა სცადა ნ. ვაჩნაძემ. ასეთი აზრი ჯერ კიდევ მის აღმოჩენილს (მ. ჭანაშვილს) ჰქონდა (მ.

ჯანაშვილი, II, 1909, გვ. 21). იგი ამ ძეგლს VIII საუკუნის მეორე ნახევრით ათარიღებდა. ეს აზრი ყველაზე ახლოს უნდა იყოს სინამდვილესთან. თუ მას ვირწმუნებთ, მაშინ ჩვენთვის ამჟერად საინტერესო ჩორჩანის მთავარს VII-VIII საუკუნეთა მიჯნაზე უნდა ეცხოვრა, რადგან იგი კარგახნის გარდაცვლილი იყო, როცა სერაპიონის ძმისწული ბასილი ზარზმაში მივიდა და სახელოვანი ბიძის “ცხოვრების” აღწერას შეუდგა. გიორგი ჩორჩანელი ჯერ კიდევ სერაპიონის სიცოცხლეში გარდაიცვალა. ზარზმის მაშენებელი იმ დროს კლარჯეთში იყო და ეს ამბავი დაბრუნებისას შეიტყო. მოწყალე მთავრის გარდაცვალება სერაპიონმა “დიდად იგლოვა” და მეორე დღეს ავიდა მის საფლაოზე ზანავს (“ცხოვრება”, გვ. 172).

ეტყობა, მთავარი ამ დროს მინცდამაინც მოხუცი არ უნდა ყოფილიყო, თორემ ამ ფაქტს აღნიშნავდა მწერალი. გიორგი ჩორჩანელი, როგორც ჩანს, ოჯახურმა ტრაგედიამ გატეხა ნაადრევად. ჯერ იყო “ორნი შვილნი სიჩჩოებასავე შინა” დაედუბა, ხოლო შემდეგ მეუღლეც გარდაეცვალა (იქვე, გვ. 173). ამ დროს ის ასაკოვანი არ ყოფილა, მაგრამ “სხვასა მეუღლისა შეერთებად არაოდეს თავს-იდვა” (იქვე). ესეც მის დარდს მოწმობს, ამავე გარემოებამვე განსაზღვრა ზარზმის მშენებელთაგან მისი გულთბილი დამოკიდებულება.

მთავარმა, რომელიც “შვილთაგან ოხერი დაუქმ იყო”, მთელი თავისი ავლადიდება — “ყოველივე, რადცა აქუნდა, და მამული და ყოველი ეკლესიანი და მონაგები მისი, დასსა მისსა შეჰვედრა და შვილთა მისთა საკუთრებით განუთქსა” (იქვე).

“დიდი მთავრის” დად თხზულებაში ორი სახელით იხსენიება: ლატავრი და თეკლა? (იქვე). ეს უკანასკნელი თითქოს მისი მონაზვნური სახელი უნდა იყოს. თუ ეს მოსაზრება სწორია, მაშინ ლატავრის შემონაზვნება ქმრის გარდაცვალების შემდეგ იგულისხმება. ასეთი რამ გაყრის შემთხვევაშიც ხდებოდა, მაგრამ არავითარი საამისო პირდაპირი თუ არაპირდაპირი ჩვენება არ შემონახულა.

ჩორჩანელ დიდაზნაურთა სახლის შვილი სწორედ ასევე “დიდი მთავრის” სახლში იყო გათხოვილი. სერაპიონის “ცხოვრებაში” ამ მთავრის არა მარტო სახელი (მირეან), არამედ მამის სახელიც (ბეშქენ), მისივე მეტსახელი (ბაჰლაუნდი) და პაპის სახელი (იოანეც) იხსენიება (იქვე). აქვე სახელებითვე მოხსენიებულია მირეან მთავრის ძეები — სულა, ბეშქენ და ლაკლაკი (იქვე). მას ლატავრი-თეკლასთან ასულიც ჰყოლია. თხზულებიდან ჩანს, რომ ის ბიძის გარდაცვალების დროს გათხოვილიც ყოფილა. ბასილი მისი ქმრის მკვლელობასაც მიუთითებს; თუმცა მის ვინაობას არ ასახელებს (იქვე). არ ვიცით იმიტომ, რომ არ იცოდა, თუ არ აინტერესებდა. უფრო ეს უკანასკნელია სავარაუდო.

გიორგი ჩორჩანელის სამთავრო მხოლოდ მის დისწულ ვაჟებს შორის უნდა განაწილებულიყო. ამას გვაფიქრებინებს სერაპიონის “ცხოვრების” ცნობა: ჩორჩანის მთავარმა “ყოველივე, რადცა აქუნდა... დასა მისსა შეჰვედრა და შვილთა მისთა საკუთრებით განუთქსა”. აქვე ჩამოთვლილია ეს შვილებიც (სულა, ბეშქენ, ლაკლაკი). ჩანს, თვით განსვენებულის დას არაფერი რგებია. ესეც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ის ამ დროს მონაზონი იყო. მართალია, ბიძის ანდერძი სამივე დისწულს აკუთვნებდა მის უძრავ-მოძრავ ქონებას, მაგრამ ამ ქვეყნის მთავარი ნაწილი მაინც, თითქოს, უმცროს ძეს, ლაკლაკს,

უნდა დარჩენოდა. რა თქმა უნდა, მას აქ რაიმე უპირატესობა არ შეიძლებოდა ჰქონოდა, მაგრამ ლაკლაკს შეიძლება მამისეული მემკვიდრეობა გაეცვალა რომელიმე ძმისთვის (ანდა ძმებისთვის) და მათი საწილო ბიძისეულ ქვეყანაში აეღო. ამას გვაფიქრებინებს მისი დამოკიდებულება დის ქმრისადმი. გიორგი ჩორჩანელის ანდერძის აღსრულების შემდეგ “გარდახდეს წელნი” და თითქოს ყველაფერი კარგად იყო “აღორძინდებოდა და წარემატებოდა ადგილი იგი ფრიად” (იქვე, გვ. 173), მაგრამ, აი, ჩორჩანელის მემკვიდრეობაში წილზე პრეტენზიით გამოვიდა სიძე, რომელიც ლაკლაკს “მძღავრებით ეტყოდა, ვითარმედ: “ნაწილ-უტ მამულსა თანა თქუენსა დასა ამას თქუენსა, ვინაფთვან თქუენცა დედისა მიერ გაქუს” (იქვე).

ეტყობა, მოდავე ისე გულმოდგინედ იბრძოდა, რომ მისი მოცილება მშვიდობიანად ვერ მოხერხდა და ლაკლაკმაც “მოკლა დისიძე თვისი” (იქვე). ცხადია, თუ ლაკლაკს არ ეხებოდა უპირატესად ეს სარჩელი, რატომ მაინცდამაინც ის ამოიჩემა სიძემ და მანვე გარია ხელი სიძის სისხლში? ჩორჩანის ქვეყანა რომ ძირითადად ლაკლაკს უნდა სჭეროდა, ამას გვაფიქრებინებს ლაკლაკიძეთა “სამწერლობელთა” წარწერა (X-XII სს.), რამელშიც მოხსენიებული ფარსმან ერისთავის წინაპარი (ლაკლაკი — ფარსმანის პაპა?) სიძის მკვლელის შვილიშვილი უნდა იყოს.

ეს წარწერა XI საუკუნისაა (იქვე). მასში მოხსენიებული ფარსმან ერისთავი გენეტურ კავშირში უნდა იყოს ზარზმის ფერისცვალების ხატის მზნ წლის წარწერის ფარსმანთან (გ. ჩუბინაშვილი, 1959, გვ. 33), რომელიც მისი პაპა (და ლაკლაკ მირიანის ძის შვილი) უნდა იყოს. ამას გვაფიქრებინებს: ლაკლაკიძეთა “სამწერლობელთა” წარწერა, რაც მხოლოდ პალეოგრაფიული მონაცემებით არის მიჩნეული XI საუკუნისად. ამ ჩარჩოს დავიწროებაც შეიძლება და მისი X-XI საუკუნეთა მიჯნით განსაზღვრაც არ არის შეუძლებელი. თუ ამას მივიღებთ და მზნ წელს დადასტურებული ფარსმანიც თავისუფლად შეიძლება X საუკუნის პირველ ნახევარში მოღვაწე პირად მივიჩნიოთ, მაშინ ჩვენთვის საინტერესო ფარსმანთა დასაკავშირებლად საკმარისი იქნებოდა ერთი თაობაც კი. ჩვენ კი აქ ორი თაობაც შეიძლება მივუთითოთ: X-XI საუკუნეთა მიჯნაზე მოღვაწე ფარსმან II-ის მამა (ივანე) და პაპა (ლაკლაკი) (?).

კარგა ხანია მკვლევართა ყურადღებას იქცევს ზარზმის ერთ-ერთი “ეგუტერის” სააღმშენებლო წარწერა, რომელიც იხსენიებს ვინმე ივანე სულაისძეს. წარწერა დიდად იყო დაზიანებული, ამიტომ მისი ზედმიწევნით ამოკითხვა ჭირდა. ა. შანიძე ასე კითხულობს მას: “ღმრთისმშობელისა მეოხებითა მე, ივანე ძემან სულაისმან, აღვაშენე წმიდაჲ ეგუტერი მას ჟამსა, ოდეს საბერძნეთს გადასკლიაროსი, დავით კურაპალატი აღიდენ ღმერთმან, უშველა წმიდათა მეფეთა, და ჩუენ ყოველნი ლაშქარს წარგვაღლინა. სკლიაროსი გავაქციეთ. მე მას ქუეყანასა, რომელსა ჰქვიან ხარსანანი, ადგილსა, რომელსა ჰქვიან სარვენისნი, მუნ ესუენა ტახტი...” (ზ. მ., I, 1925, გვ. 107). აზრთა სხვადასხვაობაა “მე”-სა და “ტახტზე”. მ. ჯანაშვილმა ეს სადავო “მე” სრულიად გამოტოვა (მ. ჯანაშვილი, I, 1906, გვ. 353), ხოლო მ. კახაძე აქ “რე” ნაწილაკს გულისხმობდა (იხ. მ. კახაძე, 1954, გვ. 35).

რაც შეეხება “ტახტს”, იქ ნ. მარი “ხატს” კითხულობდა (მ. ჯანაშვილი, I, 1906, გვ. 353). “შე”-სა და “რე”-ს საკითხის გადაწყვეტა ჭირს, ნ. მარის კონიუნქტურა კი მიუღებელია, რადგან წარწერაში გარკვევით წერია “ტახტი”. ამჯერად ჩვენთვის არც ერთ მათგანს არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან იმ საკითხისათვის, რაც აქ გვინტერესებს, წარწერის მხოლოდ პირველი ნაწილია საყურადღებო. სკლიაროსის წინააღმდეგ ბრძოლის მონაწილე და ზარზმაში “ეგუტერის” მაშენებელ ივანე სულაისძეს თორნიკე ერისთავთან აიგივებენ (ე. თაყაიშვილი, 1905, გვ. 19-21; მ. კახაძე, 1954, გვ. 35-36).

ერთი შეხედვით, ეს თითქოს, მართლაც, სწორი მოსაზრებაა: 1. ივანე ჰქვია “ეგუტერის” მაშენებელს და იოანე არის თორნიკე ერისთავის ბერობის სახელიც. ბარდა სკლიაროსის წინააღმდეგ ის ბერობის ჟამს გამოვიდა; 2. სულა ეწოდება ზარზმის წარწერაში ხსენებული ივანეს მამას და იგივე სახელი ერქვა იოანე-თორნიკეს მამასაც; 3. ეს ივანე სულაისძე და ის იოანე სულაისძე სკლიაროსის წინააღმდეგ იბრძოდნენ. ასეთი “საბედნიერო” დამთხვევების შემდეგ ძნელია ამ მოსაზრების სისწორეში სერიოზული ეჭვი შეეტანა იმ ფაქტს, რომ იოანე-თორნიკე “ჩორღვანელი” იყო და არა “ჩორჩანელი”. ე. თაყაიშვილმა ეს წინააღმდეგობაც “ადვილად” გადალახა: “ჩორღვანელი” “ჩორჩანელის” ბიზანტიურ და სომხურ ფორმად მიიჩნია (იქვე, გვ. 33). ეს აზრი განავითარა ს. ჯიქიამაც, რომელმაც იგი სომხური წარმოშობის ფორმად აღიარა (ს. ჯიქია, III, 1958, გვ. 94).

“ჩორღვანელისა” და “ჩორჩანელის” იგივეობის აზრში არც ა. ბოგვერაძეს ეპარება ეჭვი (ა. ბოგვერაძე, “მაცნე”, №3, 1964, გვ. 56). მხოლოდ ს. ჯიქიამ შენიშნა, რომ სახელწოდება *ჩორჩანმა* “ქართულში შეუძლებელია “ჩორღვანელ” ან “ჩორთვანელ” ფორმა მოგვეცეს” (ს. ჯიქია, III, 1958, გვ. 94). მკვლევარი მხოლოდ *ჩორღვანელისა* და *ჩორთვანელის* განმასხვავებელ ფონემებს (“დ”, “თ”) აქცევს ყურადღებას და წერს: “დ” და “თ”-ს განვითარება “რ” თანხმოვნის შემდეგ სომხური ფონეტიკის ნიადაგზე უნდა აიხსნასო” (იქვე). ეს შეიძლება ასეც იყოს, მაგრამ აქ მთავარია არა “ჩორღვანისა” და მისი ვარიანტული სახესხვაობის — “ჩორთვანის” დეტალების წარმოქმნის საკითხი, არამედ ამ ფორმებისა და “ჩორჩანის” ენობრივი ურთიერთობის დადგენა.

ს. ჯიქია მხოლოდ იმას აღნიშნავს, რომ ქართულში შეუძლებელია “ჩორჩანის” “ჩორღვანად” ვარდაქმნა, მაგრამ არაფერს ამბობს იმაზე, ოუ როგორ უნდა მომხდარიყო “სომხური წარმოშობის” ჩორღვანის “ჩორჩანად” ქცევა ქართულში.

ამ საკითხის კვლევის დროს შეუძლებელია ყურადღება არ მიექცეს იმ გარემოებას, რომ იოანე-თორნიკე და მისი წინაპრები ტაოელები იყვნენ და არა სამცხითარნი. ეს გარემოება ჯერ კიდევ ვახუშტიმ შენიშნა (ვახუშტი, I, 1885, გვ. 140). ასე რომ, მისი სამშობლო “ჩორღვანი” ტაოშია საძიებელი და არა სამცხეში. “ჩორღვანის” პირველი ნაწილი უფრო ახლოსაა იმ “ჩორმაირ”-თან, რომელიც 979 წელს მიიღო დავით კურაპალატმა ბიზანტიისაგან (ივ. ჯავახიშვილი, II, 1948, გვ. 126). ტოპონიმი *ჩორჩანი* კი იმავე *ჩორჩოსაგან* წარმოსდგება, რაც ურაველის ხეობაში დღემდე ცოცხალი გეოგრაფიული სახელია (*ჩორჩო-აგარა*). ჩორჩანი *ჩორჩოვანის* გამარტივებული ფორმაა. სოფელი ასეთი სახელწოდებით (*чорчован*) დადასტურებულია ფოცხოვში (სცსია, ფ. 78, საქმე ნ. გვ. 9V; ს. ჯიქია, III, 1958, გვ. 451).

გარდა იმისა, რომ თორნიკე ერისთავი ტაოელი იყო და ზარზმის ტაძართან არაფერი აკავშირებდა, ე. თაყაიშვილის მოსაზრების წინააღმდეგ მეტყველებს ისიც, რომ ზარზმის წარწერის ივანე სულაისძე “ეგუტერს” აშენებს, სამარხს იჩენს ზარზმაში, რაც ათონელ ბერს სულაც არ სჭირდებოდა.

ჩორჩანელ-ჩორდვანელთა იგივეობის უარყოფა უფრო საფუძვლიანადაც შეიძლება, მაგრამ ამ სახელდახელო ძიებითაც, ვფიქრობთ, საკმარის ნათელია საქმის ვითარება.

ზარზმის წარწერის ივანე სულაისძე, ჩვენი აზრით, ფერისცვალების ხატის 886 წლის წარწერაში მოხსენიებული “სულას” ნაშეიერი უნდა იყოს. ძმათა — “ოვფალთა” შორის “სულა” ასაკით უმრწემესი ყოფილა. ამას მოწმობს “ოვფალთა” რიგში მისი აღგილი (ის სულ ბოლოსაა). რა ასაკში იყო “სულა” იმ დროს, როცა ფერისცვალების ხატის წარწერას წერდნენ (886 წ.), არ ჩანს, მაგრამ მას, თითქოს, X საუკუნის პირველ ნახევარშიც უნდა ეცნოვრა. თუ ამას ვირწმუნებთ, მაშინ შეიძლება “ეგუტერის” მშენებელი მის შვილადაც მივიჩნიოთ. ეტყობა, 979 წელს ის უკვე ასაკოვანი ყოფილა და ეს არ არის გასაკვირი, რადგან თორნიკე ერისთავიც ხომ ასაკოვანი იყო იმ დროს!

უნდა ვიფიქროთ, რომ ფაშლაუნდიან დიდაზნაურთა შთამომავალსაც საპატიო აღგილი ექნებოდა იმ ლაშქარში, რომელსაც თორნიკე უძღოდა და ხმლით მონაგებიც ცოტა არ მოჰყვებოდა შინ. ამით უნდა აეგო მას კიდევ თავისი “ეგუტერი”. ქონებრივად ხელმოკლე იგი არც ადრე უნდა ყოფილიყო, მაგრამ საკუთარ “ნაშოებს” მაინც სხვა ყადრი ჰქონდა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ხ. ახვლედიანი, 1955** — ხ. ახვლედიანი, ხიხანის ციხისა და ეკლესიის შესახებ. კრ. “ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლები აჭარაში”, ბათ., 1955.
- თ. ბარნაველი, 1969** — თ. ბარნაველი, აბასთუმნის ერთი წარწერის შესახებ. ჟურნ. “მაცნე”, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის სერია, V, თბ., 1969.
- ვ. ბერიძე, 1955** — ვ. ბერიძე, სამცხის ხუროთმოძღვრება, თბ., 1955.
- ა. ბოგვერაძე, 1964** — ა. ბოგვერაძე, “სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების” თარიღისათვის. ჟურნ. “მაცნე”, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის სერია, III, თბ., 1964.
- ქ. გაფრინდაშვილი, 1991** — ქ. გაფრინდაშვილი, “სული უღალთა ამათ და უვალთა გზათა სლვად” (“სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების” მიხედვით). საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის “მაცნე”, №3, თბ., 1991.
- ვახუშტი, I, 1885** — ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს ისტორია, I, ტფ., 1885.
- მ. კახაძე, 1954** — მ. კახაძე, ქართველები ბიზანტიის პოლიტიკურსა და კულტურულ ცხოვრებაში, თბ., 1954.
- ს. შ., 1925** — საისტორიო მოამბე, I, თბ., 1925, გვ. 107.

ი. სიხარულიძე, 1964 — ი. სიხარულიძე, მასალები სამცხის ისტორიული გეოგრაფიისათვის (ტოპონიმთა). საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, II, თბ., 1964.

“ცხოვრება“, 1987 — ბასილ ზარზმელი, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება. კრ. “ქართული მწერლობა” ტ. I, თბ., 1987.

ივ. ჯავახიშვილი, 1948 — ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, თბ., 1948.

მ. ჯანაშვილი, 1909 — მ. ჯანაშვილი, ძველი ქართული მწერლობა, II, ტფ., 1909.

ს. ჯიქია, 1958 — ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, III, თბ., 1958.

YURI SIKHARULIDZE, IGOR KEKELIA, KAKHABER KEBULADZE

THE COUNTRY OF CHORCHAN AND GIORGI CHORCHANELI

For the History of “The Country of Chorchan” “The Life of Serapion Zarzmeli” informs that there was a great prince Giorgi Chorchaneli, who was the descendant of Eristavi family. Apparently, his principality was rich and spacious.

In order to protect the territorial wholesomeness of this principality, Basil Zarzmeli tells us that they used the ruins of destroyed church known as “Umtsa” to build Zarzma Monastery. Very likely this name coincides with the place-name of the village “Untsa”, which is situated on the left bank of the river Otskhistskali.

From “The Life of Serapion Zarzmeli” we can learn to what extents the borders of Chorchaneli principality were spread. According to the accepted opinions we can say that the borders were at the Otskhistskali or in the east, it is unreliable to search them in the borders of Samtskhe.

Owing to the strong physical-geographic factor the north border was spread across the Ghado mountain range. We can say the same about the west border. According to “The Life of Serapion Zarzmeli” the border of “Chorchan Country” was spread up to the beginning of Goderdzikhevi.

The question of the sameness of Chorchaneli and Chordvaneli is refuted in this paper.